

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

นับตั้งแต่ พ.ศ.2504 รัฐบาลได้วางแผนพัฒนาประเทศขึ้น โดยแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 พ.ศ.2504-2509 ได้เน้นการพัฒนาในเรื่องโครงสร้างเศรษฐกิจขั้นพื้นฐาน เช่น การสร้างถนน ไฟฟ้า การสื่อสารคมนาคม ฯลฯ รัฐบาลได้ให้ความสนใจหลักที่จะขยายการผลิตทางเศรษฐกิจ และได้เร่งส่งเสริมการลงทุนจากต่างประเทศ ให้สิทธิพิเศษแก่นักลงทุนต่างชาติ เช่น การยกเว้นค่าภาษีบางอย่าง และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับต่อมา (พ.ศ.2510-2541) ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับฉบับแรก ที่ได้เน้นการพัฒนาโครงสร้างเศรษฐกิจขั้นพื้นฐาน โดยมีจุดประสงค์เพื่อรองรับการลงทุนจากต่างประเทศ แผนพัฒนาทั้งสองฉบับจึงเน้นที่การพัฒนาโครงสร้างเศรษฐกิจขั้นพื้นฐานและด้านอุตสาหกรรม โดยรัฐบาลได้เน้นการที่จะพัฒนาระบบการผลิตทางอุตสาหกรรม การธนาคาร การศึกษา การบริหารราชการ ในบริเวณกรุงเทพมหานครอย่างเห็นได้ชัด

ปัญหาของการขยายด้านอุตสาหกรรมให้กว้างขวางออกไป คือ การรวมความเจริญเติบโตทางอุตสาหกรรมไว้ในกรุงเทพมหานครแต่เพียงอย่างเดียว ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมากรุงเทพมหานครได้เป็นศูนย์กลางของรัฐบาลและกิจการทางด้านบริการต่าง ๆ เช่น การค้า การลงทุนและกิจการสาธารณูปโภคหลัก นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2506 เป็นต้นมา งานด้านโรงงานอุตสาหกรรมและการก่อสร้างเพิ่มมากขึ้นในกรุงเทพมหานครยิ่งกว่าในจังหวัดอื่น ๆ โดยปี พ.ศ.2512 ร้อยละ 25-30 ของโรงงานอุตสาหกรรมทั้งหมด และ 1 ใน 3 ของจำนวนคนงานทั้งหมดของอุตสาหกรรมและการก่อสร้างได้รับการว่าจ้างในกรุงเทพมหานคร เนื่องจากกรุงเทพมหานครเป็นศูนย์กลางความเจริญต่าง ๆ ดังกล่าว ทำให้การขยายตัวของประชากร เนื่องมาจากการย้ายถิ่นซึ่งทำให้ประชากรจำนวนมากหลั่งไหลเข้ามาอาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานคร ผลที่ตามมาคือประชากรบางส่วนในกรุงเทพมหานครต้องเผชิญกับปัญหาที่อยู่อาศัยอันเป็นปัจจัยพื้นฐานของมนุษย์ ทำให้มีการจัดสรรที่ดินและทำหมู่บ้านจัดสรรเพื่อการอยู่อาศัยในบริเวณรอบนอกของกรุงเทพมหานคร ซึ่งเคยเป็น

พื้นที่ประกอบการเกษตรได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว หมู่บ้านจัดสรรและชุมชนที่พักอาศัยในเขตรอบนอกของกรุงเทพมหานครได้กลายเป็นชุมชนชานเมืองที่แสดงให้เห็นถึงการแผ่ขยายตัวของกรุงเทพมหานคร และทำให้ประชากรของกรุงเทพมหานครในเขตเมืองชั้นในลดลงอย่างเห็นได้ชัด โดยเขตชานเมืองกลายเป็นเขตหนึ่งทีรองรับการขยายตัวของประชากรในเรื่องถิ่นฐานที่อยู่อาศัย ขณะเดียวกันพื้นที่ในเมืองได้เปลี่ยนจากสถานที่อยู่อาศัยไปเป็นสถานที่ในการประกอบการพาณิชย์-กรรมประเภทต่าง ๆ มากขึ้น (มาลินี เศรษฐนันท์, 2525)

ปัจจัยที่ทำให้ขนาดของเมืองขยายออกไปอย่างรวดเร็วก็คือ การมีถนนสายสำคัญ ๆ ตัดสู่ชานเมืองอันเป็นสื่อในการขยายตัวของชุมชนเป็นอย่างมาก การมีคมนาคมเชื่อมต่อกันระหว่างเขตเมืองชั้นในและเขตชานเมือง เป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของผู้ที่อาศัยในเขตชานเมืองซึ่งเคยเป็นพื้นที่ประกอบการเกษตร Oscar Lewis ซึ่งได้ทำการศึกษาในประเทศเม็กซิโก พบว่า เมื่อมีถนนเข้ามาเชื่อมหมู่บ้านให้ติดต่อกับโลกภายนอก ผลที่ตามมาก็คือ ทำให้การดำเนินชีวิตของคนเหล่านั้นเปลี่ยนแปลงไป (Weiner, 1966)

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นสิ่งที่มิผลกระทบต่อชุมชนเดิมที่เคยเป็นพื้นที่ประกอบการเกษตรอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะในระยะเปลี่ยนผ่าน (transitional society) จากสังคมชนบทหรือสังคมจารีตประเพณี (traditional society) ซึ่งเป็นสังคมที่มีคุณลักษณะของสังคมแบบหมู่บ้านและมีอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก (agrarian economy) โดยมีลักษณะเศรษฐกิจยังชีพ (subsistence economy) การพัฒนาเทคโนโลยีต่ำ ส่วนใหญ่จะอาศัยแรงงานจากสัตว์ (beasts of burdens) เช่น วัว ควาย มีความสามารถในการควบคุมธรรมชาติในระดับต่ำ จึงจำเป็นต้องมีการสร้างความเชื่อมั่นด้วยพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางการเกษตรเป็นหลัก โดยเศรษฐกิจเงินตราและระบบตลาดยังไม่พัฒนา มีการค้าขายในขอบเขตจำกัด ส่วนใหญ่จะเป็นการแลกเปลี่ยน (barter) มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในลักษณะเครือญาติ จึงทำให้ไม่มีการว่าจ้างแรงงาน ดังนั้นตลาดแรงงานจึงไม่เกิดขึ้น ทำให้การสะสมของเงินตราอยู่ในระดับต่ำ และสถานะทางสังคมมีความเกี่ยวข้องกับที่นา ตลอดจนมีการเคลื่อนไหวทางสังคมต่ำ (social mobility) รวมไปถึงการเคลื่อนไหวทางภูมิศาสตร์ (geographic mobility) ที่ต่ำด้วย เนื่องจากการเดินทางถูกจำกัดด้วยการขาดการคมนาคมและการสื่อสารที่ดี ลักษณะของชีวิตความเป็นอยู่ จะมุ่งเกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน การประกอบ

พิธีทางศาสนา และพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การแต่งงาน งานศพ กฎเกณฑ์ต่าง ๆ จะเน้นอยู่ร่วมกันอย่างสงบ มีการปกครองโดยใช้ระบบอาวุโส โดยมีผู้นำซึ่งมักจะเป็นผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่าผู้อื่นในชุมชน สังคมจะเน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (social harmony) โดยยึดหลักประเพณีนับถือระบบอาวุโสและลำดับญาติ มีการสร้างกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เพื่อรักษาคุณภาพของสังคมไว้ตลอดจนเคร่งครัดในเรื่องของศาสนา โดยมีวัดเป็นแหล่งกลางของชีวิตในทางศาสนา และเป็นศูนย์กลางชีวิตทางสังคมของชุมชน ซึ่งมีพระทำหน้าที่เป็นผู้ชี้แนะในทางปัญญา ตลอดจนเป็นที่พึ่งทางใจแก่ชาวบ้านในการดำรงชีวิต ไปสู่สังคมสมัยใหม่ (modern society) ซึ่งเป็นสังคมอุตสาหกรรม โดยโครงสร้างทางสังคมจะเป็นลักษณะชุมชนเมือง (urban area) มีลักษณะการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเคลื่อนไหวทางภูมิศาสตร์มากขึ้น ความเหลื่อมล้ำทางสถานะจะน้อยลง ค่านิยมก็จะเปลี่ยนแปลงไป โดยการนับถือญาติพี่น้องจะลดลง จะนึกถึงผลประโยชน์ในวงแคบ คือ ครอบครัว ซึ่งจะเปลี่ยนไปเป็นครอบครัวเดี่ยว โลกทัศน์แบบจารีตประเพณีจะลดน้อยลงและจะมีลักษณะของคนในเมืองมากขึ้น ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของปัญหาสัมพันธ์ ปัญหาต่าง ๆ ที่ไม่ค่อยปรากฏในสังคมชนบทจะมากขึ้น เช่น ปัญหาวัยรุ่น ปัญหาอาชญากรรม หรือความเหงาของผู้สูงอายุ เป็นต้น

ในระยะเปลี่ยนผ่าน ซึ่งสังคมจะมีการขยับตัว มีการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ หลายด้าน มีการพัฒนาไปสู่กระสวนของสังคมสมัยใหม่ แต่ยังไม่ถึงขั้นอยู่ตัว ทำให้เกิดลักษณะผสมขึ้น คือ มีทั้งเก่าและใหม่ เป็นระยะที่ก่อให้เกิดความสับสนและปวดร้าวต่อคนที่ต้องพยายามปรับตัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องค่านิยมและความสัมพันธ์ต่าง ๆ ในสังคม การนับถืออาวุโส ซึ่งคลายความขลังลง โดยจะเกิดเศรษฐกิจเงินตราขึ้นและจะมีลักษณะพลวัต ตลอดจนมีการแจกจ่ายสินค้าโดยคนกลางเข้าไปสู่หมู่บ้าน อันมีผลสืบเนื่องมาจากการพัฒนาในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะการคมนาคมและการสื่อสาร สินค้าบางประเภทซึ่งแต่เดิมเป็นสิ่งอุปโภคเฉพาะคนในชุมชนเมือง เช่น วิทยุ โทรทัศน์ ได้เริ่มเข้าไปสู่หมู่บ้านและได้กลายเป็นสิ่งที่จำเป็น ทั้งนี้เพราะเศรษฐกิจเงินตรา แต่รูปแบบการอุปโภคบริโภคก็ยังคงรักษาแบบเดิมไว้ ขณะเดียวกันแม้ว่าเศรษฐกิจเงินตราและระบบตลาดจะปรากฏขึ้น โดยการช่วยเหลือแบบญาติพี่น้องแม้จะเลื่อมลง ซึ่งจะเกิดตลาดแรงงานและการเรียกร้องค่าจ้างแทนการช่วยเหลือแบบเดิม แต่ก็ช่วยเหลือไว้รอยและยังมีลักษณะชุมชนหมู่บ้านเหลืออยู่ สังคมเปิดกว้างขึ้น ซึ่งจะนำไปสู่การเคลื่อนไหวทางสังคมและการเคลื่อนไหวทางภูมิศาสตร์ ทั้งนี้เพราะปัจจัย

สำคัญคือ การศึกษา ค่านิยม และความเชื่อทางศาสนาจะเริ่มถูกกระทบกระเทือน เพราะการเปลี่ยนแปลงสถานะทางสังคมทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งมีหลักเกณฑ์แบบจารีตประเพณีเริ่มเสื่อมคลายด้วย แต่ยังไม่มีการจัดขึ้นใหม่มาทดแทนอย่างเป็นระบบ ทำให้เกิดความสับสนและความขัดแย้งในตัวเอง

ปรากฏการณ์ทางสังคมดังกล่าวจึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นเรื่องของการปรับตัว ซึ่งเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นด้วยการมีปัจจัยที่ทำให้เกิดลักษณะของแรงขับให้บุคคลแสดงพฤติกรรมออกมาเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ก็คือ ความต้องการอันจำเป็นที่ต้องการดำรงชีวิตอย่างมีความสุขในสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปจากที่บุคคลเคยชินเพื่อให้สามารถเข้ากับวิถีชีวิตใหม่ นอกจากนี้ยังมีประเด็นอื่นที่น่าศึกษา คือ เมื่อคนใหม่ย้ายเข้าไปอยู่อาศัยกันอย่างมากแล้ว วิถีชีวิตของผู้อยู่อาศัยจะเป็นอย่างไร ความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้อยู่อาศัยจะเปลี่ยนไปหรือไม่ เจ้าของที่ดินเดิมจะทำอย่างไรกับที่ดินเดิมเมื่อมีการตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่น

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนชาวนาในอดีต ซึ่งอยู่ในเขตชานเมืองกรุงเทพมหานคร ที่เป็นผลมาจากกระบวนการการขยายชุมชนไปสู่ชานเมือง โดยศึกษาว่าการเปลี่ยนแปลงนี้เป็นผลและมีรากฐานมาจากอะไร และส่งผลกระทบต่อชุมชนอย่างไรบ้าง โดยการศึกษาเปรียบเทียบในเชิงประวัติศาสตร์ชุมชน โดยศึกษาย้อนหลังไปนับตั้งแต่เริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐานในชุมชน ในปี พ.ศ. 2413
2. ศึกษาการปรับตัวในระยะเปลี่ยนผ่านของคนในชุมชนที่เข้าสู่การเป็นชุมชนชานเมือง
3. ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้อยู่อาศัยเมื่อมีคนใหม่ย้ายเข้าไปอยู่อย่างหนาแน่น

สมมติฐานการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ได้ตั้งสมมติฐานไว้ 2 ประการ ดังต่อไปนี้

สมมติฐานหลัก กระบวนการการขยายตัวไปสู่ชานเมืองของกรุงเทพมหานครมีผลกระทบต่อชุมชนชานนา ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทั้งในด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ค่านิยม และความสัมพันธ์ทางสังคม

สมมติฐานรอง กระบวนการขยายชุมชนไปสู่ชานเมืองของกรุงเทพมหานคร ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อชุมชนชานนาในเขตชานเมืองกรุงเทพมหานคร ทำให้ชาวนาผู้อาศัยอยู่มาแต่เดิมต้องปรับตัวให้สอดคล้องต่อสภาพความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวที่เกิดขึ้นในระยะเปลี่ยนผ่าน

ทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย

ทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้คือ

1. ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม (Structural - Functionalism)
2. ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology)
3. ทฤษฎีแลกเปลี่ยน (Exchange Theory)

1. ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม

แรดคลิฟฟ์-บราวน์ (A.R.Radcliffe - Brown) ผู้ให้กำเนิดทฤษฎีนี้ได้อุปมาโครงสร้างและระบบการทำงานของสังคมเป็นเสมือนกับโครงสร้างและระบบการทำงานของสิ่งมีชีวิต (organism) โดยที่อวัยวะต่าง ๆ ทำงานประสานกัน เพื่อให้ส่วนทั้งหมดของสิ่งมีชีวิตดำรงอยู่ได้ สังคมก็เช่นเดียวกัน ประกอบด้วยระบบต่าง ๆ เช่น ระบบครอบครัว เศรษฐกิจ ศาสนา การเมือง ฯลฯ ซึ่งแต่ละระบบก็มีโครงสร้างและหน้าที่เฉพาะ โดยแต่ละระบบจะทำหน้าที่เพื่อให้สังคมดำเนินไปอย่างราบรื่น

แรดคลิฟฟ์-บราวน์ ได้นำเอามโนทัศน์ เรื่อง "หน้าที่" (function) จากเดอว์ไคม์ (Emile Durkheim) มาผสมกับมโนทัศน์เรื่อง "โครงสร้างสังคม" ซึ่งแรดคลิฟฟ์-บราวน์ อธิบายถึงวิธีที่ส่วน

ต่าง ๆ ของสังคมทำงานประสานกันเพื่อค้ำจุนสังคมทั้งระบบไว้ โดยยืนยันว่าปรากฏการณ์ทางสังคมต้องอธิบายกฎสังคมไม่ใช่จิตวิทยาของปัจเจกชน โดยการจัดประเภทของสังคมและเปรียบเทียบสังคมต่าง ๆ เพื่อหาข้อสรุปหรือกฎทั่วไป (generalization) และหากกฎเกณฑ์ที่ควบคุมพฤติกรรมทางสังคมในสังคมต่าง ๆ วิธีศึกษาคือ กำหนดว่าส่วนต่าง ๆ สถาบันต่าง ๆ บทบาทต่าง ๆ ของสังคมทำงานกันอย่างไรเพื่อดำรงสังคมไว้ โดยการค้นหาและอธิบายว่าระบบต่าง ๆ ของสังคมมีโครงสร้างและหน้าที่อย่างไรและแต่ละระบบมีความสัมพันธ์กันอย่างไร ความสัมพันธ์ระหว่างระบบต่าง ๆ ของสังคมตามทัศนะของแรดคลิฟฟ์-บราวน์ ก็คือ โครงสร้างสังคม (social structure) นั่นเอง โดยแต่ละระบบซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างจะประกอบไปด้วยพิธีกรรม ความเชื่อ องค์การทางศาสนา ฯลฯ ของสังคมจะทำงานอย่างใกล้ชิดเพื่อรักษา "ความสมดุล" (equilibrium) ของสังคมเอาไว้

แรดคลิฟฟ์-บราวน์ เสนอว่า เราสามารถศึกษาโครงสร้างของสังคมหรือความสัมพันธ์ของคนในสังคม โดยดูจากหน้าที่ พฤติกรรมต่าง ๆ ว่ามีส่วนช่วยในการสร้างความเป็นปึกแผ่นและรักษาความสมดุลของสังคมได้อย่างไรบ้าง ตัวอย่างเช่น แรดคลิฟฟ์-บราวน์ อธิบายพิธีกรรมความเชื่อ และเทพนิยายต่าง ๆ ของชาวอันดามันว่าเป็นส่วนหนึ่งของระบบศาสนา ซึ่งมีหน้าที่เสริมสร้างความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในสังคม พิธีกรรมช่วยเสริมสร้าง "อารมณ์ร่วม" (collective emotions) และช่วยควบคุมความประพฤติของสมาชิกสังคมให้อยู่ในกรอบของจารีตประเพณี กล่าวอีกนัยคือ พิธีกรรมมีหน้าที่หลักในการช่วยบำรุงรักษาความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกสังคม ส่วนการสนองตอบความต้องการด้านจิตใจนั้นเป็นหน้าที่รองของพิธีกรรม (Radcliffe - Brown, 1940)

2. ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

เป็นทฤษฎีที่ให้ความสนใจถึงการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมและวัฒนธรรมโดยเน้นอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมว่าเป็นตัวกำหนดกระบวนการวิวัฒนาการของสังคม โดย จูเลียน สจิวด์ (Julian Steward) ซึ่งเป็นผู้ให้กำเนิดทฤษฎีนี้มองว่า สิ่งแวดล้อมธรรมชาติเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อระบบสังคมและการปรับตัวของมนุษย์ การศึกษาเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมตามแนวคิดของสจิวด์คือ การ

ศึกษากระบวนการที่สังคมวัฒนธรรมปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม โดยมุ่งเป้าหมายไปที่ วิวัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการปรับตัว (adaptation) ของสังคมวัฒนธรรม สจ๊วตเชื่อว่าสังคมวัฒนธรรมเป็นสิ่งเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลาไม่หยุดยั้ง การเปลี่ยนแปลงเป็นผลมาจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไป การปรับตัวของสังคมวัฒนธรรมขึ้นอยู่กับพื้นฐานที่สำคัญคือ เทคโนโลยี โครงสร้างสังคม และลักษณะของสภาพแวดล้อมธรรมชาติเป็นหลัก (Steward, 1955)

"วัฒนธรรม" ตามทัศนะของสจ๊วต เป็นเครื่องมือที่ช่วยให้มนุษย์ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม โดยสจ๊วตสนใจที่จะศึกษาว่าวัฒนธรรมมีการปรับตัวอย่างไรให้เข้ากับสภาพแวดล้อม และมนุษย์มีวิธีการอย่างไรที่จะใช้เทคโนโลยีและระบบเศรษฐกิจในการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม แต่สจ๊วตเห็นว่าเราไม่ควรแยกแยะสภาพแวดล้อมออกจากความต้องการด้านร่างกายและจิตใจ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของพฤติกรรมมนุษย์ เช่น ในสังคมดั้งเดิม มนุษย์มีวิธีการผลิตแบบล่าสัตว์และเก็บอาหาร ผู้หญิงเป็นฝ่ายเก็บอาหาร และผู้ชายทำหน้าที่ล่าสัตว์ การแบ่งแยกงานในทำนองนี้มีได้เป็นเพราะผู้ชายมีร่างกายแข็งแรงกว่า แต่เป็นเพราะผู้หญิงต้องใช้เวลาอยู่กับลูก ในขณะที่ผู้ชายสามารถเดินทางไกลและจากบ้านไปเป็นระยะเวลานาน

มนุษย์ตามทัศนะของสจ๊วต เป็นสัตว์ที่มีเหตุผลและวิวัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมที่วางอยู่บนรากฐานของเหตุผล แต่เพราะภาวะวิสัยและสภาพแวดล้อมต่างกัน วัฒนธรรมสองวัฒนธรรมจึงมีการแก้ไขปัญหาในการดำรงชีวิตที่ต่างกัน และมีวิวัฒนาการที่ต่างกันไปด้วย เช่น วัฒนธรรมของกลุ่มที่ตั้งรกรากอยู่ใกล้ทะเล จะมีการประดิษฐ์เครื่องมือที่มีส่วนในการยังชีพ เช่น เบ็ด แห อวน และพัฒนาสังคมความรู้เกี่ยวกับการจับปลา ในขณะที่กลุ่มอื่นซึ่งตั้งรกรากในเขตป่าดงดิบ จะมีการประดิษฐ์เครื่องมือยังชีพที่ต่างกันออกไป เช่น หอก ธนู เพื่อช่วยในการล่าสัตว์ หากอาหารซึ่งทั้งกลุ่มจะมีวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมที่ต่างกัน (Steward and Murphy, 1977)

สจ๊วตเชื่อว่า วิวัฒนาการของสังคมเกิดขึ้นได้หลายสาย (multilinear evolution) และจะแตกต่างกันออกไปในที่ต่าง ๆ ความแตกต่างนี้เกิดจากการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมเทคโนโลยี และโครงสร้างสังคม จะเห็นได้ว่าแนวคิดของสจ๊วต เน้นความสำคัญของวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมว่าเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กันอย่างหนาแน่นใกล้ชิดและมีผลกระทบซึ่งกันและกันอย่างแยกไม่

ออก ในยุคที่เทคโนโลยียังอยู่ในระดับต่ำ มนุษย์จึงจำเป็นต้องปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม เมื่อเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้าขึ้น มนุษย์มีความสามารถในการเปลี่ยนแปลงหรือดัดแปลงสภาพแวดล้อมได้มากขึ้น อิทธิพลของสิ่งแวดล้อมก็ลดน้อยลง แต่ลักษณะทางวัฒนธรรม ประสพการณ์ และความเคยชินในอดีต ตลอดจนขนบธรรมเนียม ประเพณี บางอย่างยังคงอยู่ และสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง

กล่าวโดยสรุป นิเวศวิทยาวัฒนธรรม ตามทัศนะของสจ๊วตเป็นการพยายามศึกษาวิเคราะห์ถึง ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมกับเทคโนโลยีการผลิต ซึ่งเป็นตัวกำหนดที่สำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยีกับพฤติกรรมของมนุษย์ และผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีต่อวัฒนธรรม

3. ทฤษฎีแลกเปลี่ยน

ทฤษฎีแลกเปลี่ยนของ Peter Blau (1964) มีสมมุติฐานว่า มนุษย์กระทำการตัดสินใจอย่างมีเหตุผลภายใต้ข้อมูลข่าวสารและการรับรู้ที่มีขีดจำกัด ถึงแม้ว่าทฤษฎีนี้เห็นว่ามนุษย์มีการกระทำเพื่อหวังผลประโยชน์ส่วนตัว แต่การกระทำเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวนั้นมิได้เป็นไปในลักษณะที่เห็นแก่ผลประโยชน์ส่วนตัวแต่เพียงอย่างเดียว ยังเป็นการตอบสนองผลประโยชน์ของผู้อื่นด้วย เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม สาระสำคัญของทฤษฎีนี้ไม่เพียงแต่อยู่ที่การเน้นความสำคัญของปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อทางเลือกพฤติกรรมแต่ยังให้ความสำคัญแก่ผลของพฤติกรรมที่ย้อนกลับมาที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจที่จะมีพฤติกรรมในอนาคต Alvin Gouldner เห็นว่า ปทัสถานของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคม แต่บลาวกลับแย้งว่า ปทัสถานและค่านิยมเป็นผลที่เกิดขึ้นจากการมีความสัมพันธ์ทางสังคม และขณะเดียวกันก็มีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางสังคมด้วย

ทฤษฎีแลกเปลี่ยนของบลาว เสนอว่า การแลกเปลี่ยนทางสังคมเป็นการกระทำโดยสมัครใจของบุคคลที่ถูกจูงใจ โดยผลตอบแทนที่คาดว่าจะได้รับจากผู้อื่น บุคคลกระทำการใดก็ตามย่อมมุ่งหวังผลกำไร หรือรางวัลตอบแทนจากการมีความสัมพันธ์กับผู้อื่น การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์จึงเป็นกลไกอันหนึ่งที่ทำให้สายสัมพันธ์ระหว่างบุคคลดำรงอยู่ได้ และช่วยให้อายุขัยของความสัมพันธ์ทางสังคมยืนยาวขึ้น

สัมพันธ์ขยายกว้างขึ้น อย่างไรก็ตาม การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กับผู้อื่นนั้นดำเนินอยู่ภายใต้ความเสี่ยง หรือความไม่แน่นอน บุคคลไม่อาจแน่ใจได้ว่าจะได้รับการ หรือรางวัลที่ให้แก่ผู้อื่นกลับคืนมา เพื่อลดอัตราความเสี่ยง และความไม่แน่นอน คนเราจึงต้องสร้างข้อผูกมัด (obligation) และความเชื่อถือเป็นสายสัมพันธ์ขึ้นมา ความเชื่อซึ่งกันและกันที่เพิ่มขึ้นนี้จะทำให้สายสัมพันธ์ที่มีต่อกันแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น เพราะเมื่อบุคคลหนึ่งมีการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กับอีกบุคคลหนึ่งมากขึ้น เขาย่อมรู้สึกผูกพันที่จะต้องตอบแทนผลประโยชน์เป็นการลงทุนทางสังคมอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่า การพึ่งพาอาศัยใจไว้วาง ซึ่งก่อให้เกิดความผูกพันที่มีต่อกัน (commitment) และความผูกพันนี้มีส่วนช่วยส่งเสริมให้เกิดความเชื่อถือ และข้อผูกมัดทางใจที่มีต่อกันให้มากขึ้น ซึ่งจะมีผลกระทบต่อพฤติกรรมในอนาคต โดยเมื่อบุคคลมีความผูกพันกับสายสัมพันธ์หนึ่ง ๆ มากเท่าใด เขาก็จะอุทิศเวลาและกำลังกายกำลังใจมาเพื่อปกป้องรักษาสายสัมพันธ์นั้นมากขึ้นเท่านั้น อย่างไรก็ตาม หากมีผู้ละเมิดปทัสถานของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ บุคคลนั้นก็จะถูกลงโทษ (sanction)

ความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยน จะนำมาสู่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในกรณีที่ฝ่ายหนึ่งสามารถให้ประโยชน์ได้มาก แต่อีกฝ่ายหนึ่งไม่มีสิ่งใดตอบแทนหรือตอบแทนได้น้อยกว่าซึ่งฝ่ายตอบแทนได้น้อยกว่าจะใช้การยอมอยู่ใต้อำนาจ (compliance) เป็นการแลกเปลี่ยน นั่นคือ ผู้มีทรัพยากรน้อยกว่าจะยอมอยู่ใต้อำนาจของผู้มีทรัพยากรมากกว่า "อำนาจ" ในลักษณะนี้หมายถึง "การที่คนคนหนึ่ง หรือกลุ่มหนึ่งสามารถให้รางวัลแก่ผู้ปฏิบัติตาม และลงโทษผู้ไม่ปฏิบัติตาม" ซึ่งระดับของการยอมอยู่ใต้อำนาจนี้ขึ้นอยู่กับว่า ฝ่ายที่ตอบแทนได้น้อยกว่ามีทางเลือกอื่น ๆ ที่ทำให้ไม่ต้องอยู่ใต้อำนาจหรือไม่ หรือสามารถรวมตัวกันเพื่อต่อรองกับผู้มีอำนาจได้หรือไม่ และเงื่อนไขประการสุดท้ายก็คือ เขาสามารถลดความต้องการดังกล่าวของตนเอง เพื่อจะได้ไม่ต้องพึ่งพาอำนาจได้มากนักน้อยเพียงใด นอกจากนี้ผู้ที่มีสถานภาพสูงจะให้ความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ แก่ผู้มีสถานภาพต่ำกว่า เพื่อแลกเปลี่ยนกับการเคารพนับถือ (respect) และการยอมอยู่ใต้อำนาจของอีกฝ่ายหนึ่ง

ในการติดต่อสัมพันธ์กันนั้นบุคคลอาจได้รับประโยชน์ที่แตกต่างกันออกไป ประโยชน์ที่มีการแลกเปลี่ยนกันนี้ บลาวแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ Extrinsic Reward ซึ่งเป็นประโยชน์ที่ปรากฏออกมาให้เห็นภายนอก ทั้งที่อยู่ในรูปของสิ่งของ (goods) และบริการ (service) เช่น คำแนะนำ การช่วยเหลือ และ Intrinsic Reward ซึ่งเป็นประโยชน์ในแง่จิตใจของบุคคลซึ่งได้มี

การกระทำระหว่างกัน เช่น ความอบอุ่น ความพึงพอใจ บลาฯ ได้แยกการแลกเปลี่ยนออกเป็น 2 รูปแบบ คือ การแลกเปลี่ยนเชิงสังคม (social exchange) ซึ่งมีความแตกต่างกับการแลกเปลี่ยนเชิงเศรษฐกิจ (economic exchange) ตรงการระบุค่าและกำหนดเงื่อนไขตอบแทน โดยการแลกเปลี่ยนเชิงสังคมนั้นจะไม่มี การระบุค่าของการแลกเปลี่ยนอย่างตายตัวแต่จะมีพันธะตอบแทนในความผูกพันทางสังคม แต่การแลกเปลี่ยนเชิงเศรษฐกิจนั้นมีการระบุประโยชน์ที่แลกเปลี่ยนอย่างชัดเจนจึงมักจะอยู่ในลักษณะข้อผูกพันที่เป็นสัญญา (Blau, 1964)

เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พรพรรณ สุรนนท์ (2529) ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในบริเวณชุมชนชานเมืองกรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นผลมาจากการขยายตัวของชุมชนชานเมือง โดยข้อมูลที่น่ามาใช้ในการศึกษาได้เลือกตัวอย่างจากครัวเรือนที่อยู่ในชุมชน แขวงลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร

ผลการศึกษาพบว่า กรุงเทพมหานครมีการเจริญเติบโตและขยายตัวขึ้นทั้งในด้านพื้นที่เมืองและจำนวนประชากร ซึ่งมีการขยายจากบริเวณศูนย์กลางเมืองไปสู่บริเวณชุมชนชานเมือง เป็นผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในยุคนั้น ๆ กล่าวคือ พื้นที่ของบริเวณชุมชนชานเมืองในกรุงเทพมหานครเดิมเป็นบริเวณที่ทำการเกษตรกรรมได้เปลี่ยนสภาพเป็นบริเวณที่พักอาศัย พาณิชยกรรม การประกอบอาชีพของประชากร มีทั้งอาชีพรับจ้าง ราชการ ค้าขาย ประกอบธุรกิจต่าง ๆ ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม มีการทำงานด้านการเกษตรกรรมเพียงส่วนน้อยเท่านั้น ประชากรที่อาศัยอยู่ในชุมชนชานเมืองมีทั้งผู้ที่อพยพมาจากในตัวเมืองกรุงเทพมหานครและจากภาคต่าง ๆ ของประเทศ มากกว่าผู้ที่มีภูมิลำเนาเดิมในชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ ในด้านความสัมพันธ์กับญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านในทางส่วนตัว ยังมีความสนิทสนมคุ้นเคยกันดี แต่ในด้านเศรษฐกิจจะมีการติดต่อช่วยเหลือร่วมมือกันน้อย

สุนันทา สุวรรณาคม และคณะ (2527) ได้ทำการวิจัยเบื้องต้นเกี่ยวกับการใช้พื้นที่รอบเขตกรุงเทพมหานคร และการเปลี่ยนสภาพการใช้พื้นที่ รวมถึงผลของการเปลี่ยนแปลงที่มีต่อสภาพเศรษฐกิจ สังคม จิตวิทยาของผู้ใช้พื้นที่เหล่านั้นในปัจจุบันและภาวะการย้ายถิ่นในเขต โดยขอบเขต

ในการศึกษาได้กำหนดพื้นที่ในการสุ่มตัวอย่าง 3 เขต คือ เขตบางเขน เขตบางกะปิ และ เขตมีนบุรี เนื่องจากทั้ง 3 เขตนี้ เป็นเขตที่มีการเคลื่อนของอัตราประชากรในลักษณะที่รวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตบางเขนและเขตบางกะปิ

ผลการศึกษาพบว่าปัจจัยสำคัญที่ทำให้ขนาดของเมืองและความเป็นเมืองขยายออกไปอย่างรวดเร็วคือปัญหาการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรของกรุงเทพมหานครในระยะตั้งแต่ พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา โดยมีความสัมพันธ์กับอัตราการเพิ่มของจำนวนประชากรที่อพยพย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยประกอบอาชีพในกรุงเทพมหานคร โดยชุมชนได้แผ่ขยายออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และทิศตะวันออก ของกรุงเทพมหานคร เป็นส่วนใหญ่ ถนนสายสำคัญที่ตัดสู่ชานเมืองเป็นสื่อในการขยายตัวของชุมชนเป็นอย่างมาก ทำให้ลักษณะการใช้ที่ดินเปลี่ยนแปลงไปจากพื้นที่ดินซึ่งใช้ประโยชน์ทางด้านเกษตรกรรมเป็นสำคัญ กลายเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยในรูปหมู่บ้านจัดสรร ที่ตั้งของโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ

โดยลักษณะทางเศรษฐกิจมีการเปลี่ยนแปลงจากลักษณะสังคมเกษตรกรรมแบบเดิมมาเป็นสังคมสมัยใหม่ในระบบที่มีอุตสาหกรรมรวมอยู่ด้วย มีผู้คนจากที่อื่นเข้าไปตั้งถิ่นฐานกันอยู่มากกว่าผู้ที่อาศัยมาดั้งเดิม ด้านฐานะความเป็นอยู่พบว่า ผู้ที่ย้ายเข้ามาอาศัยในบริเวณนี้โดยทั่วไป เป็นผู้ที่มีฐานะในระดับปานกลางซึ่งไม่ร่ำรวยพอที่จะมีที่อยู่อาศัยเป็นของตนเองในใจกลางเมืองได้ เนื่องจากจากราคาที่ดินสูงขึ้น จึงจำเป็นต้องเช่าซื้อที่อยู่อาศัยเป็นของตนเองในแถบชานเมือง ซึ่งถึงแม้จะไกลแต่การคมนาคมสะดวก สำหรับผู้มีรายได้น้อยที่อยู่ในบริเวณนี้เพราะบริเวณนี้เป็นแหล่งอุตสาหกรรมที่สำคัญที่โรงงานใหญ่ ๆ หลายแห่ง จึงมีกรรมกรเป็นจำนวนมาก ที่มีภูมิลำเนาจากที่อื่นเข้ามาทำงานในโรงงานต่าง ๆ เหล่านี้ โดยอาศัยอยู่ใกล้ที่ทำงาน ด้านการย้ายถิ่นพบว่าประชากรส่วนใหญ่ในบริเวณนี้ เป็นผู้ที่ย้ายเข้ามาตั้งภูมิลำเนาใหม่ โดยเข้ามาอยู่เมื่อความเจริญในกรุงเทพมหานครแผ่ขยายไปในบริเวณชานเมือง และมีความตั้งใจที่จะอยู่อย่างถาวร

วราวรรณ เวชศักดิ์ (2535) ได้ศึกษาเปรียบเทียบอิทธิพลของกลไกการขยายเมืองต่อแบบแผนการดำเนินชีวิตในด้านเศรษฐกิจและสังคมในเขตชานเมืองระหว่างชุมชนที่มีกลไกการขยายเมืองเข้าถึงในระดับต่ำ โดยแบบแผนการดำเนินชีวิตด้านเศรษฐกิจได้ศึกษาถึงลักษณะการประกอบอาชีพของหัวหน้าครอบครัว ส่วนแบบแผนการดำเนินชีวิตให้ด้านสังคม เป็นการศึกษาถึงความ

สัมพันธ์ระหว่างสมาชิกภายในครอบครัวและความรู้จักคุ้นเคยกับเพื่อนบ้านและการติดต่อกับญาติพี่น้องนอกชุมชน ส่วนกลไกการขยายเมืองที่นำมาศึกษาคือ การคมนาคม และการสื่อสาร โดยพบว่ากลไกการขยายเมืองในด้านการคมนาคมมีความสัมพันธ์กับการประกอบอาชีพอันเป็นผลมาจากอิทธิพลของความสะดวกในการเดินทาง ในด้านการดำเนินชีวิตทางสังคมนั้นพบว่ากลไกการขยายเมืองในด้านการคมนาคมมีความสัมพันธ์กับการแบ่งงานในบ้านและการมีอำนาจตัดสินใจของภรรยาในชุมชนที่มีกลไกการขยายเมืองเข้าถึงในระดับสูงมากกว่าชุมชนที่มีกลไกการขยายเมืองเข้าถึงในระดับต่ำ แต่ในด้านความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านใกล้เคียงนั้นชุมชนที่มีกลไกการขยายเมืองเข้าถึงในระดับต่ำจะรู้จักคุ้นเคยกับเพื่อนบ้านใกล้เคียงมากกว่าชุมชนที่มีกลไกการขยายเมืองเข้าถึงในระดับสูงซึ่งมีแนวโน้มที่จะติดต่อสัมพันธ์กับญาติพี่น้องนอกชุมชนมากกว่าเนื่องด้วยกลไกการขยายเมืองที่ช่วยอำนวยความสะดวกในการเดินทาง

Kauffman (1972) ได้ทำการศึกษาในปี พ.ศ. 2496-2497 ถึงหน้าที่ของวัดในศาสนาพุทธในหมู่บ้านชนบทขนาดเล็กที่หมู่บ้านบางขวด ซึ่งอยู่ห่างจากใจกลางกรุงเทพมหานครประมาณยี่สิบหกกิโลเมตร และเป็นหมู่บ้านที่อยู่ห่างจากบางชัน ที่นักวิจัยจากมหาวิทยาลัยคอร์เนล ได้เคยทำการศึกษาไว้ 14 กิโลเมตร โดยมีลักษณะทางเศรษฐกิจที่เหมือนกัน โดยสามารถนำมาเปรียบเทียบกันได้ คอฟฟีแมนได้แสดงให้เห็นความสำคัญของโครงสร้างชุมชนโดยรวม ๆ ทั้งหมดและชัดเจนกว่าบางชันและแสดงถึงความเป็นมาของชุมชนและประวัติศาสตร์ของการตั้งถิ่นฐาน ซึ่งเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2413 ในตอนกลางพุทธศตวรรษที่ 25 ของผู้บุกเบิกที่ดินเพื่อประกอบการเกษตรในบริเวณนี้ ซึ่งยังเป็นป่าและอุดมด้วยไข่ม้าเลเรียตามนโยบายของรัฐ จนเกิดเป็นชุมชนขึ้นและเริ่มสร้างวัดขึ้นใน พ.ศ.2448 ซึ่งเป็นเครื่องแสดงถึงความเจริญของชุมชน ในฐานะเป็นศูนย์กลางทางศาสนาและสังคม คอฟฟีแมนแสดงให้เห็นถึงความยากลำบากในการคมนาคมติดต่อกับภายนอกชุมชน โดยการติดต่อกับเมืองในกรุงเทพมหานครต้องใช้เวลาถึง 12 ชั่วโมง

คอฟฟีแมนยังบรรยายให้เห็นถึงโครงสร้างของชุมชน และลักษณะของบ้านเรือน โดยบางขวดเป็นหมู่บ้านที่มีลักษณะยาวเหมือนสายริบบิ้น ตั้งอยู่สองฟากลำคลองแยกห่างออกไปจากหมู่บ้านอื่น มีลักษณะอาณาเขตที่ไม่ชัดเจนเหมือนบางชัน ซึ่งไม่ได้เป็นรูปแบบมาตรฐานสำหรับหมู่บ้านทั้งหมดใกล้กรุงเทพมหานคร แหล่งที่อยู่อาศัยที่อยู่ใกล้ที่สุดอื่น ๆ อยู่ห่างออกไปหนึ่งกิโล

เมตรทางทิศเหนือและหลายร้อยเมตรทางทิศใต้ ภายในหมู่บ้านบางงวดแบ่งออกเป็น 3 หมู่บ้าน ตามส่วนการบริหารทางราชการ คอฟฟี่แมนแสดงให้เห็นถึงระบบเครือญาติ โดยเฉพาะกลุ่มญาติที่สำคัญที่สุด คือ เครือญาติทั้งสองฝ่ายที่คอฟฟี่แมนเรียกว่า "ครอบครัวขยายที่เป็นไปตามระยะเวลา" ซึ่งเป็นสมาชิกของครอบครัวที่มีส่วนร่วมอยู่ในครัวเรือนตลอดระยะเวลาที่ยังเป็นโสด และได้ย้ายออกไปเมื่อแต่งงานหรือเพื่อไปทำงาน และได้ไปอาศัยอยู่ในครัวเรือนอื่นต่างหาก บางทีอาจอยู่ในเขตชุมชนอื่น ขนาดของกลุ่มนี้ในหมู่บ้านบางงวดครอบคลุมถึงแค่ญาติ ลูกพี่ลูกน้อง เป็นกลุ่มที่เกาะกันเหนียวแน่น ให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันในยามวิกฤต แม้กระทั่งยกลูกให้เลี้ยงดู สมาชิกของเครือญาติอาจให้ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจ โดยให้ยืมเงินซึ่งกันและกันหรือให้เช่าที่นาในราคาถูกมากกว่าที่จะให้กับผู้อื่น โดยมักจะไปร่วมงานพิธีสำคัญ ๆ ด้วยกัน เช่น งานวันขึ้นปีใหม่ และพบปะปรึกษาหารือเกี่ยวกับงานฉาปนกิจศพ การแต่งงาน และการบวชพระ และมักช่วยกันออกค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมเหล่านี้ ยิ่งกว่านั้น บรรดาเครือญาติในหมู่บ้านบางงวดยังมีการติดต่อกัน แม้แต่ในต่างหมู่บ้านหรือในเมือง และช่วยเหลือในการหางานทำ หรือเอาเด็กเข้าโรงเรียน

คอฟฟี่แมนยังได้แสดงให้เห็นถึงรูปแบบของการแต่งงานและความสัมพันธ์ระหว่างครัวเรือน โดยรูปแบบของการเข้าอยู่อาศัยหลังแต่งงานจะเป็นแบบมาดาลัย แต่ที่อยู่อาศัยต่อไปของคู่สามีภรรยา มักเป็นแบบบิดาลัย นอกจากนั้นยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับครัวเรือนซึ่งเกี่ยวข้องกับระบบการแลกเปลี่ยนแรงงาน คือ ความสัมพันธ์แบบเอาแรงในหมู่บ้าน ถือการเอากำลังงานของคนคนหนึ่ง และหมายความถึงการยืมหรือแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกัน โดยบุคคลหนึ่งจะวิ่งเต้นหาความช่วยเหลือและให้สัญญาที่จะช่วยเหลือผู้อื่นในวันข้างหน้า และความสัมพันธ์แบบขอแรง เป็นแบบเจ้าของที่ดินหรือคนที่อำนาจ ขอให้ลูกหนี้หรือผู้เช่าที่ดินช่วยทำงานให้เปล่า ซึ่งเขาเหล่านั้นต้องยอม นอกจากนั้นคอฟฟี่แมนยังบรรยายถึงความสัมพันธ์และสถานภาพในหมู่บ้าน โดยเน้นถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้อ่อนอาวุโสกับผู้อาวุโส ซึ่งเป็นโครงสร้างทางสังคมของหมู่บ้านบางงวด โดยความสัมพันธ์แบบพี่กับน้องเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมสังคมที่สำคัญที่สุดในชุมชน เด็กหนุ่มสาวใช้คำเรียกญาติ เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า น้า กับคนที่มียาสูบ มีความสุขุม และมีศีลธรรมทั่วทั้งชุมชน โดยคอฟฟี่แมนเรียกความสัมพันธ์ระหว่างผู้อ่อนอาวุโสกับผู้อาวุโสที่นอกเหนือจากเกณฑ์อายุคือว่าเป็นความสัมพันธ์แบบสถานภาพและความเคารพ เช่น แบบเจ้าอาวาสกับพระสงฆ์ พระสงฆ์กับฆราวาส ข้าราชการประจำอำเภอกับผู้ใหญ่บ้าน กำนันกับผู้ใหญ่

บ้าน ครูกับนักเรียน ครูกับชาวบ้าน ครูใหญ่กับครูน้อย เด็กวัดกับเด็กชาวบ้าน หมอกับคนทั่วไป โดยในด้านชนชั้นต่าง ๆ นั้น ชนชั้นเศรษฐกิจและสังคมกำหนดจากความสัมพันธ์ของชนชั้นต่าง ๆ ที่มีต่อวิธีการผลิต คือที่ดิน ซึ่งเป็นโครงสร้างของชีวิตสังคมของหมู่บ้าน เขากล่าวว่า แม้จะไม่มีคนขอทานในบางเขต แต่ก็มีความต่างกันในฐานะ คอफीแมนยังชี้ให้เห็นถึงความสำคัญทางสังคมและการเมืองของความมั่งมีในสังคมหมู่บ้านจากการที่ผู้ใหญ่บ้านนั้นมักมาจากชนชั้นมั่งมีของหมู่บ้าน

นอกจากนี้คอफीแมนยังบรรยายให้เห็นถึงการปรับตัวในชุมชนเมื่อมีผู้เข้ามาอาศัยอยู่ใหม่ และยังชี้ให้เห็นถึงหน้าที่ของวัดซึ่งแตกต่างจากบางชน เนื่องจากคนในชุมชนกำหนดตัวเองเข้ากับวัด เพื่อแสดงความเป็นหมู่บ้านเดียวกัน เนื่องจากลักษณะที่ตั้งซึ่งอยู่โดดเดี่ยวและห่างไกลเมื่อเทียบกับบางชน ซึ่งเกิดจากความผูกพันและการขยายของครอบครัวตลอดจนการเป็นศรัทธาของวัด คอफीแมนได้แสดงให้เห็นถึงวัดในฐานะที่เป็นสถาบันสำคัญในสังคม ตลอดจนระบบการปกครองขององค์กรสงฆ์ โดยวัดมีความสำคัญในฐานะเป็นสัญลักษณ์และศูนย์กลางของชีวิตในชุมชน นอกเหนือจากกิจกรรมในทางศาสนาแล้ว วัดยังเป็นศูนย์กลางของชุมชนสำหรับการแสดงการละเล่นเป็นศูนย์กลางที่ปรึกษา ซึ่งชาวบ้านมาได้ตามวันมงคลในงานพิธีต่าง ๆ เป็นสถานที่รักษาโรคภัยไข้เจ็บโดยใช้มนต์ เป็นคลังพัสดุซึ่งมีทั้งเครื่องดนตรี ตะเกียง เครื่องครัวให้เช่า สำหรับงานฉลองต่าง ๆ เป็นแหล่งข่าว เป็นธนาคารสำหรับคนจนมายืม เป็นเจ้าของที่ดินให้ชาวบ้านเช่า เป็นสถานที่สำหรับคนชราอยู่อาศัย

คอफीแมนยังชี้ให้เห็นถึงรูปแบบการปกครองในชุมชนและโครงสร้างอำนาจ ตลอดจนบทบาทและสถานภาพของผู้นำในชุมชน โดยผู้นำที่คอยให้คำแนะนำและมีผลต่อการปกครองนั้น เจ้าอาวาสเป็นสมาชิกของชุมชนที่ได้รับการนับถือมากที่สุดแต่ไม่มีอำนาจมากที่สุด คณะกรรมการวัด ผู้ใหญ่บ้าน คนมั่งมี และคนที่เป็นที่เคารพนับถือร่วมกับเจ้าอาวาสจะเป็นผู้วางนโยบายของวัดและหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านและกำนันจะได้รับการเลือกตั้งโดยสมาชิกกับผู้ใหญ่ในหมู่บ้าน โดยการเลือกผู้ใหญ่บ้านจะเป็นไปตามแบบเดิมที่เคยทำมา ชาวบ้านจะเลือกผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านจากใครก็ได้ที่ผู้ใหญ่บ้านได้พิจารณาให้เป็นผู้สืบทอดจากตนเมื่อตนพ้นตำแหน่ง บางครั้งก็จะมีคู่แข่ง และมีการแข่งขันเลือกตั้งขึ้น

คอฟฟีแมน ได้บรรยายได้เห็นถึงกลุ่มหรือสมัครพรรคพวก และชี้ให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ของกลุ่มเหล่านี้ โดยกล่าวถึงชาวนาผู้ที่นับถือและมีเงินซึ่งชาวบ้านที่ไรที่ดิน ต้องพึ่งเขา หรือผู้ใหญ่บ้านที่ได้รับการเลือกตั้งเพราะความมั่งคั่งและความเต็มใจที่จะช่วยเหลือชาวบ้านอื่น ๆ ทำให้บรรดาผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำกลุ่มสมัครพรรคพวก นอกจากนี้ยังมีกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งมีสมาชิกหน้าเดิมอยู่เสมอเป็นกลุ่มที่มีความรักหมู่คณะ และพบปะกันนาน ๆ ครั้ง เมื่อนัดหมายกันก่อน กลุ่มเหล่านี้มี 4 ประเภทคือ วงไฟ วงเหล้า วงสนทนาธรรม และวงเด็กวัด ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มกันตามลำดับฐานะ ส่วนสมัครพรรคพวกในบางเขตประกอบด้วยชาวนาที่ร่ำรวยและชาวนาบริวารซึ่งผูกพันกันโดยสถาบันการขอแรง ซึ่งเป็นการใช้แรงงานโดยการบังคับ เนื่องจากเป็นมาตรการบางอย่างในการถ่วงดุลอำนาจกันเองของชาวนาที่ร่ำรวย ซึ่งเป็นผู้นำของกลุ่มสมัครพรรคพวกเพื่อความมั่นคงทางการเมือง จะเห็นได้ว่าจากคะแนนเสียงในการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านในหมู่บ้านของหนึ่งในสามหมู่บ้านที่รวมกันเป็นบางเขตที่มีลักษณะแตกกระจายกันออกไป คอฟฟีแมนยังได้แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกเป็นพวกเดียวกันสูงของชาวบ้านในการแสดงออกด้วยการต่อสู้ระหว่างเด็กหนุ่มจากบางเขตกับหมู่บ้านอื่น ซึ่งเกิดจากการสับสนประมาทหรือการเกี้ยวพาราสีหญิงสาว นอกจากนี้คอฟฟีแมนยังบรรยายให้เห็นถึงการประกอบอาชีพและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน รายได้ และบทบาทของพ่อค้าคนกลางชาวจีน วงจรชีวิตในรอบปีและชีวิตประจำวันในหมู่บ้าน ตลอดจนเรื่องศาสนาและความเชื่อ

คอฟฟีแมนได้เดินทางเข้าไปในหมู่บ้านอีกครั้งในปี พ.ศ. 2512 หรือ 16 ปีต่อมา คอฟฟีแมนได้ชี้ให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านอันเป็นปัจจัยที่เกิดจากถนนซึ่งทำให้เกิดลักษณะโครงสร้างของชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปโดยสิ้นเชิง คอฟฟีแมนไม่เชื่อว่าเกิดจากกระบวนการทำให้ทันสมัย แต่เกิดจากหมู่บ้านได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของชานเมืองกรุงเทพมหานคร ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเนื่องจากถนนเป็นตัวแรงที่สำคัญ ราคาที่ดินที่พุ่งสูงขึ้น มีการขุดหน้าดินเพื่อขายให้กับโครงการก่อสร้างบ้านจัดสรร มีการกว้านซื้อที่ดิน และเกิดนายหน้าซื้อขายที่ดินขึ้นในหมู่บ้าน และนำมาสู่ความเปลี่ยนแปลงในชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ กัน นับตั้งแต่การศึกษา ครอบครัว วัดและพิธีกรรมความเชื่อ การแต่งงาน สุขภาพอนามัย และการพักผ่อนหย่อนใจ ซึ่งเกิดจากกระบวนการการขยายชุมชนออกไปสู่ชานเมือง

Hanks (1972) เป็นหนึ่งในคณะนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยคอร์เนลที่ได้เข้ามาทำการศึกษาหมู่บ้านบางชัน ซึ่งเป็นชุมชนหนึ่งที่อยู่ใกล้กรุงเทพมหานคร ในปี พ.ศ. 2493 โดยแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของสิ่งแวดล้อมที่มีต่อมนุษย์และสัตว์ ไม่เพียงแต่ในแง่ที่เป็นประเด็นของนิเวศวิทยาวัฒนธรรม แต่อยู่ในแง่ความสัมพันธ์ที่มีต่อชาวบ้านของบางชันซึ่งเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของผู้เพาะปลูก แสงส์ได้ชี้ให้เห็นถึงรายละเอียดเกี่ยวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ทางสังคมของบางชัน และบรรยายการเพาะปลูกข้าวในเชิงประวัติศาสตร์และทางสังคมวิทยา ให้เห็นว่ามนุษย์มีวิธีการเพาะปลูกข้าวแตกต่างกันอย่างไร ตามสภาพแวดล้อมและสถานการณ์ในเชิงประวัติศาสตร์ซึ่งมีอิทธิพลต่อการจัดรูปแบบสถาบันของผู้เพาะปลูก แสงส์อธิบายให้เห็นถึงพัฒนาการที่ประสบความสำเร็จในวิธีการเพาะปลูกที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองต่อการขยายพื้นที่เพาะปลูกที่น้อย และการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างการคมนาคมกับตลาด ลักษณะและวิธีการเหล่านี้มีความเกี่ยวข้องกับความพยายามร่วมกันของสมาชิกในครอบครัวและระหว่างครอบครัว แสงส์ชี้ว่าแม้ว่าการเพาะปลูกจะมีรูปร่างต่าง ๆ มากขึ้น และผลผลิตต่อไร่สูงขึ้นก็ตาม ก็ไม่ได้ทำให้กำไรเกิดขึ้นโดยแท้จริง

แสงส์ได้ชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงซึ่งเริ่มตั้งแต่สมัยต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ในปี พ.ศ. 2443 คือ ในระยะต้นของการเริ่มก่อตัวขึ้นของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นระยะที่ซานเมืองของกรุงเทพมหานครได้ขยายตัวไปถึงคลองเตย ทำให้ผู้คนจำนวนหนึ่งถูกผลักดันออกจากที่นาของตนและอพยพมาอยู่ที่คลองเกร็ดในบางชัน กลุ่มที่ย้ายออกจากกรุงเทพมหานครซึ่งเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่นี้ ประกอบด้วยกลุ่มเครือญาติสองกลุ่ม และอีกบางครัวเรือนที่มีได้เกี่ยวข้องกับทางเครือญาติกับสองกลุ่มเครือญาตินี้ โดยในชานนาที่มีได้เป็นญาติกันนั้น ความสัมพันธ์แรกเริ่มมักจะไม่สนิทสนม แต่ด้วยการที่มีเนื้อที่นาที่มีขนาดใกล้เคียงกัน และความต้องการแรงงานในการเกี่ยวข้าวทำให้เกิดความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันขึ้น การแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างครัวเรือนทำให้แต่ละครอบครัวเป็นเจ้าภาพของวันสำหรับครอบครัวอื่น ๆ ซึ่งไม่ซ้ำต่างก็หักทากันด้วยความเคารพตามวัยที่ต่างกัน เช่น พี่ชาย และน้ำ และค่อ ๆ เกิดความไว้วางใจขึ้นแทนความหวาดกลัว โดยความสัมพันธ์จะมีมากขึ้นในงานประเพณี เช่น วันขึ้นปีใหม่ ซึ่งคนหนุ่มสาวจะพากันไปแสดงความเคารพผู้ใหญ่ แสงส์เห็น

ว่าการแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างเพื่อนบ้านในบางชั้น เป็นลักษณะอาการอย่างหนึ่งของสภาวะการขาดแคลนแรงงานและจะสลายไปเมื่อมีแรงงานรับจ้างเกิดขึ้น

แสงส่องมองว่าความสัมพันธ์แบบผู้น้อยกับผู้อาวุโสในลักษณะการตอบสนองต่อกันและประโยชน์ร่วมกัน เช่น คนมีเงินกับคนจน ซึ่งไม่สามารถช่วยเหลือคนมีเงินด้วยกัน แต่สามารถช่วยเหลือคนจน หรือคนมีที่ดินกับคนไม่มีที่ดิน คนที่มีกำลังให้ความช่วยเหลือแก่คนที่อ่อนแอ โดยผู้มีอุปการะเหล่านี้จะมีอำนาจและเป็นผู้เริ่มต้นของการกระทำ ส่วนผู้รับอุปการะมีหน้าที่ตอบสนองด้วยการรับใช้ที่เหมาะสมตามอัธยาศัยของตน แสงส่องเชื่อว่าความสัมพันธ์ที่สำคัญและมีประสิทธิภาพในสังคมไทยมักจะเกี่ยวข้องอยู่กับความไม่เท่าเทียมกันในสถานภาพเสมอ โดยคนหนึ่งต้องมีอำนาจตามฐานะเหนือกว่าอีกคนหนึ่งเมื่อเทียบกับตะวันตกเพราะคนไทยต้องอาศัยการพึ่งพิงกันเป็นพื้นฐานสำหรับการตอบสนองซึ่งกันและกัน

แสงส่องยังได้แสดงถึงความเคลื่อนไหวหรือพลวัตต่าง ๆ ในโครงสร้างสังคมโดยเชื่อว่ากลุ่มสมัครพรรคพวกเริ่มต้นที่ครอบครัว ซึ่งพ่อแม่มีอำนาจเหนือลูก ๆ และพี่ ๆ มีอำนาจตามฐานะเหนือน้อง ๆ โดยมองครัวเรือนในฐานะที่เป็นกลุ่มสมัครพรรคพวกประเภทหนึ่ง ซึ่งจะเข้มแข็งแค่ไหนขึ้นอยู่กับความสามารถของหัวหน้าครอบครัวที่จะควบคุมคนในบ้าน โดยหลักการสำคัญที่ควบคุมกลุ่มสมัครพรรคพวกที่เป็นครัวเรือนและญาตินั้นขึ้นอยู่กับการณ์การมีทรัพยากรซึ่งทำให้การรวมกลุ่มมีการตอบสนองซึ่งกันและกัน และมีระยะเวลาการตอบแทนที่มีต่อกันยาวนาน เนื่องจากต้องมีการรักษาการตอบแทนนั้นอย่างดี ดังนั้นครัวเรือนที่ยากจนจึงมักจะเสียสมาชิกได้ง่าย ทำให้หัวหน้าครัวเรือนต้องแสวงหาทางที่จะทำให้มีการตอบแทนประโยชน์ซึ่งกันและกันมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ภายในขอบเขตของสภาวะของตน ซึ่งคนที่มีลูกน้องมากก็จะทำให้ยังได้รับการยกย่องมากในระบบนี้

แสงส่องแสดงให้เห็นถึงความเจริญของนครซึ่งได้แผ่ขยายเข้ามาถึงหมู่บ้านตั้งแต่ปี พ.ศ. 2493 ทำให้ความเป็นเพื่อนบ้านในบางชั้นค่อย ๆ เริ่มลดน้อยลง และอีก 10 ปีต่อมา ร่องรอยที่แสดงถึงการพึ่งพาของเพื่อนบ้านจะเห็นได้จากการบวชเท่านั้น บุตรหลานของผู้อพยพมาอยู่ที่คลองเกร็ดได้ถูกผลักดันออกไปในทำนองเดียวกับบรรพบุรุษของตนโดยผู้เก็งกำไรในที่ดิน ซึ่งแสงส่องเปรียบว่า "เหมือนนกแร้งที่ปรากฏเมื่อมีศพตาย" และใกล้ ๆ กันก็มีการสร้างหมู่บ้านนักกีฬาเอเชียน

เกมส์ในปี พ.ศ. 2510 และขายให้กับคนในกรุงเทพมหานครซึ่งเดือดร้อนในเรื่องที่อยู่อาศัย บริเวณพื้นที่ที่เคยเป็นท้องนาได้กลายเป็นบ้านชานเมืองพร้อมทั้งสวนดอกไม้ สนามหญ้าและรั้วลวดหนาม การขยายขยายของเมืองทำให้เกิดชุมชนนครขึ้นแทนที่ท้องนา ทำให้เกิดการปรับตัวของชาวบางชั้นที่มีฐานะคืออยู่ซึ่งอาจจะต่อต้านการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้น แต่เนื่องจากการมีปัญหาเรื่อง โรคสัมเหลืองในนาข้าว ทำให้การขายที่ดินในบางชั้นเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ครอบครัวที่มีการรวมตัวกันมั่นคงก็อาจจะอพยพเดินทางไปหาที่นาใหม่ ๆ เช่นเดียวกับบรรพบุรุษ ซึ่งพอที่จะหลีกเลี่ยงการที่ต้องไปเป็นกรรมกรในโรงงานหรือคนใช้ตามบ้านได้ และหลังจากปี พ.ศ. 2513 บางชั้นก็สิ้นสุดการเป็นชุมชนที่ประกอบอาชีพในการปลูกข้าวไป ความเป็นเพื่อนบ้านในแถบดั้งเดิมก็หายสาบสูญไปในหมู่บ้านบางชั้นด้วยเช่นกันในที่สุด

ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตการวิจัยในเรื่องนี้เป็นการศึกษาในระดับชุมชนหมู่บ้าน โดยพื้นที่ที่คัดเลือกเป็นสนามสำหรับในการทำการวิจัย คือ แขวงท่าแร้ง เขตบางเขน กรุงเทพมหานคร มูลเหตุที่คัดเลือกพื้นที่นี้เป็นสนามวิจัยก็เพราะเป็นพื้นที่ซึ่งเคยประกอบการเกษตรและเป็นชุมชนชานนาในอดีต ที่มีอายุนับตั้งแต่เริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐานเป็นระยะเวลาโดยประมาณไม่ต่ำกว่า 126 ปี และเป็นพื้นที่ในเขตชานเมืองของกรุงเทพมหานคร ที่ได้รับผลกระทบจากอิทธิพลของกระบวนการการขยายชุมชนไปสู่ชานเมือง โดยผู้วิจัยได้สมมติชื่อหมู่บ้านนี้ว่าหมู่บ้านกูปแดง เนื่องจากข้อมูลต่าง ๆ ที่นำมาเสนอในบางกรณีเป็นเรื่องราวส่วนตัวที่ผู้ให้ข้อมูลอาจไม่ประสงค์ให้เปิดเผยทั้งอาจก่อให้เกิดความเสียหายแก่ผู้ถูกกล่าวถึง จึงจำเป็นต้องเปลี่ยนชื่อ สถานที่ และบุคคลต่าง ๆ ที่นำมากล่าวเป็นชื่อสมมติทั้งนั้น แม้จะกำหนดพื้นที่ในการทำวิจัยว่าอยู่ในบริเวณดังกล่าวแต่การศึกษาอาจมีการกล่าวถึงชุมชนใกล้เคียง ซึ่งได้รับอิทธิพลจากกระบวนการการขยายชุมชนไปสู่ชานเมืองเหมือนกัน เนื่องจากการแบ่งหรือตัดพื้นที่ในการทำวิจัยทางมานุษยวิทยามีสามารถกำหนดได้ตายตัว เพราะความสัมพันธ์ของคนและสิ่งต่าง ๆ อาจเกี่ยวข้องกับจุดที่อยู่ห่างไกลทำให้ไม่สามารถที่จะกำหนดขอบเขตอย่างแน่ชัดได้ ดังนั้นจึงไม่อาจใช้เกณฑ์การแบ่งพื้นที่ในการปกครองของหน่วยราชการได้ แต่การกำหนดพื้นที่ไว้ก็เพื่อเห็นกรอบในการทำการวิจัยไม่ให้ครอบคลุมเนื้อที่ที่กว้างจนเกินไป

นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ชุมชน หมายถึง กลุ่มของการรวมตัวที่มีลักษณะใหญ่ ๆ 2 ลักษณะ คือ

1. บุคคลภายในกลุ่มสามารถเข้าร่วมประสบการณ์ทั้งหมดของกลุ่มและสามารถกำหนดกิจกรรมทั้งหมดที่มีความสำคัญต่อพวกตน
2. ชุมชนจะมีขอบเขตครอบคลุมบุคคลเข้าด้วยกัน โดยการมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของชุมชนนั้นและโดยความรู้สึกระหว่างสมาชิกว่าตนมีเอกลักษณ์เฉพาะของชุมชนร่วมกัน สมาชิกของชุมชนจะมีความรู้สึกคล้ายกับว่าสมาชิกของชุมชนคนมีความสัมพันธ์พิเศษกับคนในชุมชนซึ่งแตกต่างกับคนอื่นนอกชุมชน องค์ประกอบทั้งสองนี้จะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของอาณาเขตในเชิงภูมิศาสตร์ เช่น หมู่บ้าน เมือง หรือประเทศ สำหรับในที่นี้ จะยึดถือว่าชุมชนชานานาเป็นชุมชนในความหมายข้างต้น (Broom and Selznick, 1963)

ระยะเปลี่ยนผ่าน หมายถึง สังคมที่เริ่มแปรเปลี่ยนจากสังคมชนบทหรือสังคมจารีตประเพณี ไปสู่สังคมเมืองหรือสังคมสมัยใหม่ ซึ่งสังคมมีการขยับตัว มีการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ หลายด้าน มีการพัฒนาไปสู่กระสวนของสังคมสมัยใหม่ แต่ยังไม่ถึงขั้นอยู่ตัวทำให้เกิดลักษณะผสมขึ้น คือ มีทั้งเก่าและใหม่

การขยายชุมชนไปสู่ชานเมือง หมายถึง การแผ่ขยายของเมืองทำให้ประชากรในเขตเมืองชั้นในลดลง โดยเขตชานเมืองเป็นเขตหนึ่งที่รองรับการขยาย ขณะเดียวกันที่พื้นที่ในเมืองได้เปลี่ยนจากสถานที่อยู่อาศัยไปเป็นสถานที่ในการประกอบอาชีพพาณิชย์กรรมประเภทต่าง ๆ ปัจจัยที่ทำให้เมืองขยายออกไปอย่างรวดเร็ว ก็คือ การมีถนนสายสำคัญ ๆ ดัดสู่ชานเมืองอันเป็นสื่อในการขยายตัวของชุมชน

วิธีการศึกษา

แนวความคิดสำคัญที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ

1. แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local History)
2. แนวคิดเครือข่ายสังคม (Social Network)

1. แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ความหมายของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในการวิจัยครั้งนี้อาจกล่าวได้อย่างกว้าง ๆ คือ กระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมที่เน้นมวลชน (ธิดา สาระยา, 2529) โดยจำกัดความของท้องถิ่นมีความหมายได้ 2 นัยคือ

ความหมายที่สัมพันธ์กับอำนาจทางการเมืองและความหมายที่สัมพันธ์กับลักษณะทางวัฒนธรรม ในส่วนที่สัมพันธ์กับอำนาจทางการเมืองนั้น เมื่อผู้พัฒนาการของประวัติศาสตร์ จะเห็นว่าความเป็นท้องถิ่นกำหนดขอบเขตเป็นเนื้อที่ดินแดนไม่ได้ การพูดถึงเรื่องของท้องถิ่นว่าหมายถึงเมืองหรือชนบท จึงเป็นเรื่องอนุโลม ในประวัติศาสตร์เราจะไม่เห็นความเป็นชาติ รัฐ หรืออาณาจักร ที่มีอำนาจส่งต่อออกไปจากศูนย์กลางอย่างมีระบบชัดเจน แต่จะเห็นเพียงกลุ่มคนหรือชนชาติที่มีวัฒนธรรมหลากหลายอยู่ในรัศมีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากศูนย์กลาง ซึ่งอาจถูกหรือไม่ถูกรอบงำทางการเมืองจากศูนย์อำนาจแห่งใดแห่งหนึ่งก็ได้ ในแต่ละหน่วยที่สัมพันธ์กับศูนย์แห่งอำนาจจึงมีหน่วยย่อย (sub unit) ลดหลั่นกันในกรอบของอำนาจทางการเมืองดังกล่าว ซึ่งก็คือภาวะที่เป็นท้องถิ่นเมื่อสัมพันธ์กับแต่ละศูนย์กลาง

ส่วนความหมายที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมนั้น ท้องถิ่น คือ อาณาเขตทางวัฒนธรรมแต่ละหน่วย (culture area) ที่ไม่จำเป็นต้องเป็นพรมแดนเดียวกับหน่วยการเมือง ในหน่วยทางวัฒนธรรมนี้จะมีทั้งที่เป็นศูนย์กลาง บริเวณชายเขต และรอยต่อระหว่างชายเขตของหน่วยวัฒนธรรมแต่ละหน่วยที่มักเป็นเขตสะสมวัฒนธรรมทางการเมืองหลายแบบ

โดยแนวทางในการศึกษานั้นสามารถแยกออกได้ดังต่อไปนี้

แนวทางแรก คือ การศึกษาประวัติศาสตร์ที่มองความสัมพันธ์ทางการผลิตเป็นหลัก เป็นการศึกษาพยายามเข้าใจมนุษย์กับสังคมผ่านความสัมพันธ์ทางการผลิต ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์มีอิทธิพลต่อการศึกษาในแนวทางนี้มาก ปัจจุบันมีการศึกษาแนวทางนี้ผ่านหน่วยย่อยทางการเมืองปกครอง คือ หมู่บ้าน จึงเรียกการศึกษาแบบนี้ว่า ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน (ธิดา สาระยา, 2529)

แนวทางที่สอง คือ ศึกษาประวัติศาสตร์ผ่านกลุ่มวัฒนธรรมในรูปของชุมชนและใช้วิธีการสหวิทยาการ ประเมินหลักฐานข้อมูลทุกรูปแบบเข้าด้วยกัน เช่น ดำนาน นิทาน คติความเชื่อ การละเล่น การสัมภาษณ์เรื่องจากปากชาวบ้านเอง ขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น การศึกษาใน

กลุ่มนี้มีความพยายามที่จะมองประวัติศาสตร์ผ่านกาลเวลาจากอดีต ปัจจุบัน ถึงอนาคต ในบางกรณี อาจเรียกว่าเป็นประวัติศาสตร์จากภายใน (history from the inside) หรือประวัติศาสตร์ที่ถูกมอง จากเบื้องล่าง (seen from the bottom up) โดยมองความสืบเนื่องของอดีตของสังคมผ่านกลุ่มคนที่ อยู่ภายใน ซึ่งมีสำนึกร่วมกันในเรื่องราวและสิ่งที่เกิดขึ้น มีการประสมประสานทางความคิดพื้นฐาน ที่ก่อให้เกิดการสร้างเอกลักษณ์ของสังคมขึ้น เป็นการเข้าถึงความจริงของสังคมโดยผ่านมนุษย์ ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่ทำให้เกิดความเคลื่อนไหวในสังคม ด้วยการมองประวัติศาสตร์จก ระดับต่างของสังคมและองค์ประกอบต่าง ๆ ในสังคมผ่านข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับคน ความคิด ความ เชื่อ และวัฒนธรรมของคนในสังคมนั้น วิธีนี้มีความหมายอย่างมากกับการทำความเข้าใจเกี่ยวกับ สังคมชาวนา (peasant Society) ซึ่งเป็นสังคมส่วนใหญ่ในประเทศไทย เนื่องจากสังคมชาวนาเป็น ส่วนหนึ่งของสังคมใหญ่อยู่ตลอดเวลา

2. แนวคิดเครือข่ายสังคม

เครือข่ายสังคม หมายถึง กลุ่มของความสัมพันธ์ที่บุคคลหนึ่งมีต่อกันและกัน โดยคุณ ลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น สามารถนำมาอธิบายพฤติกรรมของคนเหล่านี้ได้ (Mitchell, 1969) เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลที่มีต่อกันมีอิทธิพลในการกำหนดแนวทางพฤติ กรรมของบุคคลต่าง ๆ เครือข่ายสังคมนั้นได้แก่เครือข่ายของเพื่อน ญาติมิตร เพื่อนร่วมงาน ฯลฯ และพฤติกรรมที่เกิดขึ้นได้แก่ การ ไปมาหาสู่เยี่ยมเยียนกัน การต่อรอง การชูปชบนิทา และการใช้ ความสัมพันธ์ส่วนตัวที่มีกับผู้อื่นในเป็นประโยชน์ (อ้างถึงในชาติชาย, 2526)

คุณลักษณะที่สำคัญของแนวคิดเครือข่ายสังคม คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมที่บุคคลหนึ่ง มีต่อผู้อื่นอาจมองได้ว่าเป็นเครือข่ายสังคมหนึ่ง เครือข่ายสังคมนี้อาจแสดงให้เห็นภาพได้ว่า เปรียบ เสมือนจุดต่าง ๆ ที่มีการเชื่อมโยงด้วยเส้นตรงหลายเส้น จุดคือบุคคลและเส้นตรงคือสายสัมพันธ์ บุคคลแต่ละคนจึงเป็นเสมือนจุดศูนย์กลางที่มีสายสัมพันธ์ต่าง ๆ กับจุดหรือบุคคลอื่นและบุคคล เหล่านี้อาจมีสายสัมพันธ์กับบุคคลอื่นซึ่งบุคคลอื่นที่เป็นจุดศูนย์กลางไม่รู้จัก (ชาติชาย, 2526) อาจ กล่าวได้ว่า ทุก ๆ คนในโลกรู้จักและมีความสัมพันธ์กันหมด โดยผ่านบุคคลที่ตนเองรู้จักและเห็น ได้ว่าในความเป็นจริงนั้น เครือข่ายสังคมของคนเรากว้างใหญ่มาก การศึกษาเครือข่ายสังคมจึงจำ

เป็นที่ต้องเริ่มที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งที่ดีถือว่าเป็นจุดศูนย์กลางและพิจารณาว่าบุคคลนั้นมีสายสัมพันธ์กับใครบ้าง และพวกเขาเหล่านั้นมีการติดต่อสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างไร เครือข่ายสังคมของบุคคลหนึ่งจึงเป็นสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของเขา และขณะเดียวกันก็เป็นสิ่งแวดล้อมที่เขาสามารถใช้ให้มีผลกระทบต่อพฤติกรรมของผู้อื่น (ชาติชาย, 2526)

เนื่องจากในระดับที่กว้างที่สุดแล้ว เครือข่ายสังคมหมายถึงความสัมพันธ์ทุก ๆ ด้านที่บุคคลทั้งหมดมีต่อกันนับตั้งแต่อดีตไปจนถึงอนาคต และความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลนั้นเกิดขึ้นใหม่และมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาและบุคคลในสังคมมีความผูกพันซึ่งกันและกันในหลาย ๆ ด้าน ทำให้ไม่สามารถศึกษาเครือข่ายสังคมในระดับนี้ได้ จึงจำเป็นต้องศึกษาเฉพาะเครือข่ายสังคมของบุคคล Barnes (1954) เสนอว่าควรศึกษาเครือข่ายสังคมบางส่วนที่สามารถแยกออกจากเครือข่ายสังคมทั้งหมดโดยอาศัยหลักเกณฑ์บางอย่าง หลักเกณฑ์เหล่านี้อาจขึ้นอยู่กับระบบเศรษฐกิจ เครือญาติ ฯลฯ

คุณลักษณะของเครือข่ายสังคมที่สามารถนำมาใช้ในการอธิบายพฤติกรรมของบุคคลได้ก็คือ ลักษณะเกี่ยวกับเนื้อหาหรือปริมาณของความสัมพันธ์ เนื่องจากตัวแปรที่ใช้อธิบายคุณลักษณะของเครือข่ายสังคมนั้นมีความแตกต่างกันออกไป โดย Boissevain (1974 อ้างในชาติชาย, 2526) ได้เสนอตัวแปรซึ่งสามารถนำมาใช้อธิบายถึงคุณลักษณะของเครือข่ายสังคมไว้ดังต่อไปนี้ คือ

ความสัมพันธ์เชิงซ้อน (multiplexity)

เครือข่ายสังคมของบุคคลหนึ่งประกอบด้วยบุคคลอื่นที่เรารู้จักและมีสายสัมพันธ์ในด้านต่าง ๆ ในแง่ของบทบาทที่ต้องกระทำหลายบทบาทในชีวิตประจำวัน ในการมีบทบาทแต่ละบทบาทของเขาได้พบปะรู้จักกับบุคคลอื่นที่มีบทบาทอย่างเดียวกัน และบางครั้งเขาก็ได้พบกับบุคคลเดิมในการมีบทบาทอื่น ๆ การที่บุคคลสองคนมีความสัมพันธ์กันเพียงบทบาทเดียว เรียกว่า ความสัมพันธ์เชิงเดี่ยว (uniplex or single stranded) และการที่บุคคลสองคนมีความสัมพันธ์กันในหลายบทบาท เรียกว่ามีความสัมพันธ์เชิงซ้อน

สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยน (transactional Content)

สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยนหมายถึงสิ่งของและน้ำใจที่มีการแลกเปลี่ยนระหว่างคนสองคนในการแสดงบทบาทแต่ละอย่าง สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยนนี้ไม่เพียงแต่ขึ้นอยู่กับทัศนคติที่มีอยู่ในแต่ละบทบาท หากยังขึ้นอยู่กับบุคคลที่แสดงบทบาทนั้นจะตัดสินใจมีพฤติกรรมอย่างไร ทั้งนี้เพราะถึงแม้ว่าในแต่ละบทบาทจะมีทัศนคติและความคาดหวังกำหนดว่าควรจะมีการแลกเปลี่ยนสิ่งใดบ้าง แต่ในทางปฏิบัติแล้วมิได้เป็นเช่นนั้นเสมอไป ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องแสดงให้เห็นว่าในความสัมพันธ์กันตามบทบาทหนึ่ง ๆ นั้น คู่สัมพันธ์มีการแลกเปลี่ยนสิ่งใดบ้าง สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยนที่แสดงให้เห็นถึงเนื้อหาของเครือข่ายสังคม ได้แก่ การทักทาย การสนทนา การเยี่ยมเยียน การช่วยเหลือการงาน การให้บริการส่วนตัว และการช่วยเหลือทางการเงิน ตัวแปรเหล่านี้จะช่วยให้เข้าใจว่า บุคคลหนึ่งให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์ที่มีต่ออีกบุคคลหนึ่งมากน้อยเพียงใด และช่วยให้เห็นว่าเขาได้รับผลประโยชน์ตอบแทนอะไรบ้างจากความสัมพันธ์ดังกล่าว

ลักษณะของการให้และการรับ (directional flow)

การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างบุคคลสองคนอาจมีลักษณะที่มีการให้และการรับที่สมดุลกันหรืออาจจะมีการให้มากกว่าการรับ หรือกลับกัน ลักษณะของการให้และการรับดังกล่าวเป็นเครื่องชี้หนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าบุคคลแต่ละคนให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์ที่มีต่ออีกบุคคลหนึ่งมากน้อยเพียงใด ถ้ามีการให้และการรับในปริมาณที่เท่าเทียมกัน ก็แสดงว่าบุคคลที่มีความสัมพันธ์กันนั้นมีอำนาจและเกียรติภูมิในระดับที่เท่าเทียมกัน และในความสัมพันธ์ใดที่มีการให้ความสัมพันธ์กันนั้นมีอำนาจและเกียรติภูมิในระดับที่เท่าเทียมกันและในความสัมพันธ์ใดที่มีการให้มากกว่าการรับ แสดงว่าผู้ให้มากกว่ารับมีสถานะทางสังคมและอำนาจที่เหนือกว่าผู้รับในระดับอุปถัมภ์ ผู้อุปถัมภ์เป็นผู้ให้ผลประโยชน์และความช่วยเหลือต่าง ๆ แก่ผู้ได้รับการอุปถัมภ์มากกว่าที่จะได้รับการบริการต่าง ๆ ตอบแทนจากผู้ได้รับการอุปถัมภ์ ลักษณะของการให้และการรับในความสัมพันธ์ของบุคคล เป็นเครื่องชี้อย่างหนึ่งถึงคุณภาพของความสัมพันธ์นั้น

ความถี่และระยะเวลาที่ได้มีความสัมพันธ์กัน (frequency and duration of interaction)

เครือข่ายสังคมของบุคคลมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอเพราะมีการรู้จักคนเพิ่มขึ้น ในขณะที่ความสัมพันธ์ต่อคนที่รู้จักกันมานานอาจจะค่อย ๆ เสื่อมไป การที่บุคคลได้พบปะกันบ่อยครั้งอาจช่วยให้มีความรู้สึกผูกพันกันมาก ดังนั้นระยะเวลาที่รู้จักกันอาจเป็นเครื่องชี้ถึงคุณภาพของความสัมพันธ์ เพราะเป็นเรื่องของระยะเวลาที่บุคคลได้ลงทุนไปในความสัมพันธ์กับผู้อื่น ความถี่ของการติดต่อสัมพันธ์กันอาจจะวัดในแง่ของช่วงเวลาของการพบกันแต่ละครั้งและการพบกันแต่ละครั้งมีการเตรียมการนัดหมายไว้ล่วงหน้าหรือไม่ ส่วนระยะเวลาที่รู้จักกันนั้นอาจพิจารณาว่ามีการรู้จักกันมานานเท่าใดแล้ว

สำหรับเทคนิคในการทำการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วยการทำงานสองส่วน ส่วนแรก คือ การค้นคว้าจากเอกสารที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นวิทยานิพนธ์ รายงานการวิจัย หนังสือและบทความที่เกี่ยวข้อง สำหรับการทำงานในส่วนที่สองจะเป็นการทำงานภาคสนาม โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางมานุษยวิทยา คือ การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ

โดยการทำวิจัยในครั้งนี้ สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ขั้นตอน คือ

1. ขั้นเตรียมการ คือ การสำรวจดูพื้นที่ที่จะทำการวิจัยภาคสนาม เพื่อสังเกตดูอย่างคร่าว ๆ ว่ามีประเด็นใดน่าสนใจบ้าง จากการเข้าไปสังเกตการณ์นี้เอง ทำให้ได้เห็นความเป็นไปของชุมชน ต่อจากนั้นจะมากันคว้าข้อมูลทางเอกสารประกอบ เพื่อดูความเป็นไปได้ในการเลือกประเด็นนั้น ๆ

2. ขั้นปฏิบัติการ เป็นการทำงานภาคสนาม โดยการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์ โดยจะบอกความจริงว่าตัวเองเป็นใคร มาทำอะไร เพื่อเป็นการให้ความยุติธรรมแก่ผู้ถูกวิจัย เพราะผู้ถูกวิจัยควรจะรู้ว่าตัวเองกำลังทำอะไรอยู่ ซึ่งกว่าจะถึงขั้นตอนแนะนำตัวว่ามาทำวิจัยอยู่ ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลพื้นฐานของชุมชน เช่น โครงสร้างทั่วไปของชุมชน ได้แก่ ลักษณะทางกายภาพ โครงสร้างทางเศรษฐกิจ รูปแบบการดำเนินชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนอย่างเพียงพอแล้ว โดยการสัมภาษณ์จะใช้การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ ซึ่งในขั้นต้นจะสัมภาษณ์แบบเปิดกว้างในเรื่องราวทั่ว ๆ ไป เพื่อสร้างความคุ้นเคยกับผู้ถูกวิจัย การสัมภาษณ์ครั้งต่อ ๆ มาจะใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เพื่อให้ได้ข้อมูลในส่วนที่ต้องการ โดยเฉพาะในส่วนของประวัติชีวิต (life history) ต่อจากนั้นจะใช้การ

สัมภาษณ์แบบที่เรียกว่า การตะล่อม (probe) โดยในแต่ละกรณีจะใช้เทคนิควิธีที่ต่างกัน เช่น อาจถามย้อนค้อมแล้วกลับมาถามใหม่อีกครั้ง เมื่อได้ข้อมูลในส่วนนี้แล้วจะนำมาบันทึก เพราะในการสัมภาษณ์แต่ละครั้งจะไม่ใช้แถบบันทึกเสียง เพราะจะทำให้ผู้ให้ข้อมูลเกิดความเกร็งได้ นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้เก็บข้อมูลโดยการสังเกตการณ์แบบเข้าไปมีส่วนร่วมเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์และมีความต่อเนื่อง ต่อจากนั้นจะทำแผนที่ชุมชนรวมทั้งแผนที่ทางสังคมเพื่อดูความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน

นอกจากสัมภาษณ์คนในชุมชนแล้ว ยังได้ทำการสัมภาษณ์หน่วยงานซึ่งเป็นส่วนราชการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น เขตบางเขน ตลอดจนขอเอกสาร ข้อมูลและสถิติทางราชการต่าง ๆ เพื่อนำมาประมวลเปรียบเทียบกับข้อมูลที่ได้จากการทำงานภาคสนาม

เมื่อได้ข้อมูลจากการทำงานภาคสนามพอสมควรแล้ว จะนำมาเก็บรวบรวมและค้นคว้าต่อในส่วนที่ขาดหายไปเป็นช่วง ๆ เนื่องจากวัยของผู้ให้สัมภาษณ์ค่อนข้างสูง จึงจำเป็นต้องหาข้อมูลจากเอกสารประกอบเพิ่มเติม

3. ชั้นวิเคราะห์ข้อมูล โดยนำข้อมูลดิบมาจัดประเภท และนำมาวิเคราะห์ เพื่อให้ได้แนวคิดทางนามธรรมที่สามารถจะนำมาอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นมาได้

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เพื่อให้ทราบถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของชุมชนชานนาในอดีต ซึ่งอยู่ในเขตชานเมืองกรุงเทพมหานคร ถึงผลสืบเนื่องซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และผลกระทบจากกระบวนการขยายชุมชนไปสู่ชานเมือง

2. เพื่อให้เห็นภาพของชุมชนในการมีปฏิสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เข้ามาในชุมชนและการปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวที่เกิดขึ้นในระยะเปลี่ยนผ่าน

3. เพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับลักษณะของสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงจากสังคมชนบทมาเป็นสังคมเมือง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวิถีชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งสามารถนำไปใช้เป็นภาพจำลองและแนวทางแก่ผู้ที่สนใจศึกษา โดยเฉพาะเรื่องของผู้ที่อาศัยในเขตชานเมืองในเรื่องอื่น ๆ ต่อไป